

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, КРИМІНАЛІСТИКИ
ТА ЕКСПЕРТОЛОГІЇ
ФАКУЛЬТЕТ № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Порівняльний кримінальний процес**»
вибіркових компонент освітньої програми
третього (освітнього наукового) рівня вищої освіти
081 Право

**Тема 1 Кримінально процесуальне законодавство та значення
порівняльного кримінального процесу.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 11 від 21 грудня 2023р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 12 від 20 грудня
2023р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 11 від 20 грудня 2023р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології протокол від 04.12.2023 р. № 12

Розробники:

Професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС, д.ю.н., професор Слінько С.В.

Рецензенти:

Декан факультету 1 ХНУВС, к.ю.н., доцент Романюк В.В.

Завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Житний О.О.

План лекції

1. Загальна характеристика порівняльного кримінального процесу
2. Проблема виконання завдань кримінального процесуального законодавства України, Франції, Англії
3. Теоретична концепція стадій кримінального процесу
4. Концепція дії кримінального процесуального кодексу у просторі, часу, за колом осіб.

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254/96 // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст.141.
2. Кримінальний процес : підручник / [О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.] ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Харків : Право, 2018. – 584 с.
3. Гловюк І.В. Кримінально процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України – Одеса: Юридична література. 2015. – 712с.
4. Молдован В.В. Порівняльне кримінально – процесуальне право Україна, ФРН, Франція, Англія, США. /Молдован В.В., Молдован А.В. -К.: Юрінком Інтер. 2019. - 180с.
5. Симонович Д.В. Проблеми структурності та системності у кримінальному процесі України: стадії та окремі провадження: монографія. Харків. 2016. 441с.
6. Слінько С. В. Теорія та практика реформування досудового розслідування. - Харків : Владимирів, 2019. - 280 с.

7. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. Дніпропетровськ.: Дніпр. державний ун-т внутрішніх справ. 2020. -350с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://www.portal.rada.gov.ua> - офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.kmu.gov.ua> - офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України.
3. <http://mvs.gov.ua> - офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України.
4. <http://www.scourt.gov.ua> - офіційний веб-сайт Верховного Суду України.
5. <http://sc.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільний і кримінальних справ.
6. <http://www.gp.gov.ua> - офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України.
7. <http://www.minjust.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України.
8. <http://www.reyestr.court.gov.ua> - єдиний реєстр судових рішень в Україні.

1. Загальна характеристика порівняльного кримінального процесу

У сфері боротьби зі злочинністю застосовуються різні засоби – економічні, соціально-політичні, правові. Серед останніх особливе місце займають кримінально-правові та кримінально-процесуальні засоби.

Для захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, необхідно встановити фактичні обставини кримінального правопорушення, винуватість особи у його вчиненні та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. У цьому аспекті на основі багаторічного досвіду історично сформувалась чітко визначена системна діяльність у сфері розслідування кримінальних правопорушень, здійснення правосуддя у кримінальному провадженні та виконання судових рішень. Ця діяльність у загальному виді і є кримінальним процесом.

Вона детально врегульована законом і полягає у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, судовому розгляді та вирішенні матеріалів кримінального провадження, виконанні судових рішень. Кримінально-процесуальну діяльність переважно здійснюють спеціально уповноважені державні органи та посадові особи: суд (суддя), слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи. Саме вони надають їй цілеспрямований характер, визначають її напрями, тобто здійснюють кримінальне провадження.

У кримінальному процесі також беруть участь представники інших державних і громадських організацій, а також посадові, юридичні та приватні особи, які займають у ньому чітко визначене процесуальне становище: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, свідок, понятий, експерт, спеціаліст та інші.

Вищевказані особи вступають між собою у правовідносини, тобто відносини врегульовані правовими нормами, закріпленими у законі. За своєю галузевою належністю норми, що встановлюють права та обов'язки суб'єктів цих відносин, належать до кримінально-процесуального права.

Враховуючи надзвичайно важливе значення кримінального судочинства у розбудові демократичної правової держави, необхідність реформування кримінального процесу України відповідно до міжнародних принципів та цінностей судочинства, що обумовлюється не лише практичною необхідністю здійснення таких кроків всередині нашої держави, а й потребою виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань. Кримінальний процесуальний кодекс України покликаний удосконалити правове регулювання у сфері кримінального судочинства, привести до нього європейські цінності та принципи, перетворити неухильне дотримання прав людини у ключову ідею всього кримінального процесу, а також забезпечити реальну, а не задекларовану рівність процесуальних можливостей сторін кримінального провадження та утвердити змагальність процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна ґрунтується на базі науки кримінального процесу, кримінально-процесуального права та практики його застосування.

Кримінальний процес належить до числа тих навчальних дисциплін, які посідають провідне місце у професійній підготовці юристів різної спеціалізації. У реальному житті практично кожному випускникові юридичного закладу освіти так чи інакше доведеться зіткнутися з фактами злочинів. Тому глибоке вивчення кримінально-процесуального права та теорії кримінального процесу – одна з основних умов успішної роботи на посадах слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів, співробітників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та в інших сферах правозастосовчої діяльності. Важливо й те, що сам кримінальний процес дозволяє поглибити уявлення про істину, законність та справедливість, вчить уважному і

чужому ставленню до людини, навіть якщо вона переступила межу, дозволена законом.

Особливе значення цієї теми полягає в тому, що вона є базовою для засвоєння усіх наступних тем курсу. У зв'язку з цим курсанти (слухачі, студенти) повинні чітко розуміти поняття кримінального процесу, його сутність, завдання, основні категорії кримінально-процесуальної науки, такі як «кримінально-процесуальні функції», «кримінально-процесуальні відносини», «кримінально-процесуальна форма», «кримінально-процесуальні гарантії». При цьому слід звернути увагу на те, що більшість понять кримінального процесу в правовій теорії є неоднозначними і по-різному тлумачаться у підручниках, монографіях і навчальних посібниках. Тому засвоєння цих понять, перш за все, потребує чіткого з'ясування елементів, які повинні входити до їх змісту, характерних ознак. Для цього краще проаналізувати декілька поглядів щодо визначення того чи іншого поняття, виявити ті елементи, які визнаються характерними і властивими для нього переважною більшістю науковців.

Термін «процес» походить від латинського «processus» й означає рух, діяльність, просування вперед. У правозастосовчій діяльності ці слова набувають іншого, дещо відмінного від буквального змісту значення, а саме: кримінальне провадження (досудове і судове) щодо кримінальних правопорушень (кримінальних проступків і злочинів). У цьому аспекті як синонім вживається поняття «кримінальне судочинство».

Поняття «кримінальний процес» вживають у таких значеннях.

Кримінальний процес як специфічний вид діяльності – це врегульована кримінально-процесуальним законом діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду за участю інших фізичних та юридичних осіб, спрямована на розслідування кримінальних правопорушень, викриття осіб, які їх вчинили, здійснення правосуддя у кримінальному провадженні, а також на вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Кримінальний процес як галузь права (кримінальне процесуальне право) – це одна із галузей права України, сукупність правових норм, що регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інших фізичних та юридичних осіб, що залучаються у сферу кримінального судочинства, під час кримінального провадження.

Кримінальний процес як галузь науки – це галузь правової науки, предметом дослідження якої є кримінально-процесуальне право, практика його застосування, а метою – вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна – це дисципліна, яку вивчають у вищих навчальних закладах юридичного профілю, предметом якої є кримінально-процесуальне законодавство, практика його застосування, а також наука кримінального процесу.

Розглянемо більш детально ці поняття.

1. Кримінальний процес як специфічний вид діяльності (кримінально-процесуальна діяльність). Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду щодо розслідування кримінальних правопорушень і здійснення правосуддя у кримінальному провадженні має суспільно-правовий характер. Кримінальне правопорушення завжди завдає державі, суспільству, громадянам певної шкоди й це зобов'язує державні органи, на які покладено обов'язок вести боротьбу зі злочинністю, в межах своєї компетенції, здійснювати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК).

Кримінальний процес – один із видів реалізації державної влади, специфіка якого обумовлена особливістю завдань у сфері боротьби зі

злочинністю. Тому кримінальний процес є такою специфічною галуззю, в якій відображається правоохоронна функція держави.

Варто вказати на те, що поняття кримінального процесу не визначається однозначно ні у вітчизняній, ні у зарубіжній кримінально-процесуальній науці. На цей час існують дещо різні його дефініції. По своїй суті один і той же вид правозастосовчої діяльності набував і наразі зберігає різні форми і, відповідно, одержав і одержує до цього часу різні тлумачення його змісту, а разом з тим і визначення його поняття. Сьогодні практично неможливо однозначно охарактеризувати поняття кримінального процесу, що надавались і надаються ученими та законодавцями у різні епохи та у різних країнах. При цьому думки розділяються не тільки щодо того, що слід розуміти під кримінальним судочинством – саму діяльність, або правила цієї діяльності, чи правовідносини, що виникають на їх основі, чи сукупність усіх цих ознак, а й відносно розуміння його структури, змісту, призначення і завдань.

Так, в англійському кримінальному процесі його характеризують як ряд стадій, під час яких приймаються кримінально-процесуальні рішення, починаючи від реєстрації інформації про злочин або арешту підозрюваного аж до умовно-дострокового звільнення засудженого. Для французької юриспруденції характерним є розуміння кримінального процесу як сукупності норм, які описують і регламентують одночасно організацію різних органів, уповноважених на розгляд злочину, а також провадження різних процесуальних дій, які повинні бути вчинені з моменту, коли злочин виявлений до моменту, коли особа визнана винною у його вчиненні, починає відбувати призначене їй покарання. Відповідно до точки зору, що домінує у теорії кримінального процесу Німеччини, кримінальне судочинство – це врегульований законом рух справи з метою постановлення вироку. Поширеною також є точка зору, відповідно до якої кримінальний процес – це формальний механізм, який запроваджений для реалізації матеріального кримінального права.

У вітчизняній науці кримінального процесу поняття кримінального процесу (кримінального судочинства), що сформульовані більшістю дослідників, загалом мало чим відрізняються одне від одного. У цих визначеннях практично завжди вказується на врегульовану кримінально-процесуальним законом діяльність і правовідносини відповідних державних органів і їх посадових осіб (суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, начальник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи) та інших осіб, спрямовані на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Хоча в процесуальній літературі можна зустріти й інші визначення кримінального процесу.

Разом з тим, необхідність дослідження поняття кримінального процесу, з'ясування сутності цієї сфери людської діяльності сприяє правильному розумінню його завдань, структури, змісту та багатьох інших кримінально-процесуальних категорій: принципів (засад), доказів і доказування, заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Спробуємо розібратись у цьому питанні та зробити відповідні висновки на підставі історичного та логіко-семантичного аналізу поняття «кримінальний процес» («кримінальне судочинство»).

Як відомо, вчинення діянь, які завдають шкоду охоронюваним законом інтересам суспільства, особи та держави обумовило виникнення завдання держави щодо боротьби з ними та вирішення соціальних конфліктів між злочинцем і потерпілим або суспільством. Це завдання вирішується при здійсненні таких напрямів державної діяльності:

1. Прийняття норм, які встановлюють заборонені діяння, види та розміри покарання за їх вчинення, обставини, що враховуються при їх встановленні.

2. Створення та діяльність органів, установ, їх посадових осіб, спрямована на запобігання та виявлення кримінальних праворушень, на притягнення до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні, виконання судових рішень, а також на охорону прав та законних інтересів учасників цієї діяльності. Кількість таких органів і установ є достатньо великою, а їх діяльність – широкою і багатогранною. У ній виділяється і особливий напрям – кримінальне судочинство (кримінальний процес, кримінальне провадження). В чому його специфіка?

Відповідно до п. 10 ст. 3 КПК кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Взагалі слово «провадження» означає діяльність, застосування фізичних і розумових сил, а «кримінальне» – таке, що стосується кримінальних правопорушень, їх караності.

Кримінальне право – це право матеріальне, статичне. Воно встановлює: ознаки кримінального правопорушення, складу кримінального проступку та злочину; види і розміри покарань за їх вчинення; обставини, що мають бути враховані при їх призначенні; інші заходи впливу стосовно осіб, які вчинили заборонені діяння. Виникає питання: якщо кримінальне право лише встановлює те, яке рішення слід приймати за тих чи інших обставин, хто буде приймати таке рішення і в якому порядку?

Як відомо, Конституція України у ст. 62 встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (презумпція невинуватості). Аналогічне положення закріплене і у ч. 2 ст. 2 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 17 КПК особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим

Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Таким чином, визнати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення та призначити їй покарання може тільки суд. При цьому суд є органом, незалежним від зацікавлених сторін, об'єктивним і неупередженим арбітром, який приймає рішення на основі дослідження наданих сторонами даних і правових приписів.

Формування рішень – це складний процес пізнання, який включає в себе застосування методів аналізу ситуацій, проблем і способів їх вирішення з урахуванням наявних сил і засобів, оцінку альтернативних варіантів і вибір найбільш оптимального з них. Прийняттю будь-якого рішення завжди передуює встановлення та оцінка відповідних аргументів (розгляд питання). Неможливо уявити, щоб суд приймав рішення без постановки питання, без розгляду аргументів на користь існування тих чи інших обставин, що мають значення для прийняття рішення.

Ця діяльність у різні часи і у різних державах здійснювалась різними суб'єктами і в різному порядку. Наприклад, ставити питання про вчинення певною особою кримінального правопорушення та необхідність призначити їй покарання могли і потерпілі, і будь-які особи, і спеціальні посадові особи, і навіть сам суд. Зацікавлені особи, роблячи ті чи інші заяви, повинні їх підтвердити. Способи такого підтвердження перед судом також були різні. У далекі часи для підтвердження своєї позиції використовувались ордалії, поєдинки. Ще одним способом підтвердження своєї позиції є доказування за допомогою відомостей, що вказують на існування тих чи інших обставин. Саме цей спосіб встановлення фактів, які мають значення для прийняття правового рішення, зберігся до наших часів.

Таким чином, сутність кримінального процесу (кримінального судочинства) полягає в діяльності суду та інших суб'єктів у постановленні питання про вчинення певною особою кримінального правопорушення, його дослідження за допомогою доказування та прийняття рішень у питаннях

щодо події кримінального правопорушення, винності підсудного, необхідності та розмірі покарання винного. Рішення суду як про визнання підсудного винним і його покарання, так і про визнання підсудного невинуватим або звільнення від покарання особи, визнаної винною, як і звільнення особи від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках, рівною мірою відповідають призначенню кримінального процесу та діяльності суду й інших державних органів.

Нескладно помітити, що за своїм змістом судочинство достатньо близьке поняттю *правосуддя*. Відмінність полягає в тому, що правосуддя – це діяльність лише судових органів щодо реалізації судової влади, а судочинство, зокрема й кримінальне – це провадження, що включає в себе діяльність суду та інших суб'єктів.

Крім того, під час будь-якої діяльності, у тому числі і кримінального судочинства, наряду з основними діями, спрямованими на досягнення кінцевого результату, суб'єкти здійснюють й інші дії, спрямовані на вирішення інших, поставлених перед цією діяльністю завдань. Так, наприклад, обвинувачений може заявити відвід судді з метою забезпечення об'єктивності судового рішення. Суддя, для забезпечення нормального перебігу судового засідання може видалити із залу суду порушників порядку чи накласти грошове стягнення.

Система процесуальних дій, що здійснюються у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у сучасній Україні, як уже зазначалось, включає в себе не тільки судове, а й *досудове провадження*.

Специфіка досудового провадження полягає в тому, що у ньому задіяні цілий ряд взаємодіючих суб'єктів (державні органи та посадові особи, заявники, потерпілі, підозрювані, захисники, представники, свідки, експерти та ін.), які здійснюють та беруть участь у багатьох процесуальних діях і приймають чимало процесуальних рішень (щодо прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, збирання, перевірки та

оцінки доказів, повідомлення особі про підозру, зупинення та закриття кримінального провадження тощо).

Досудове провадження займає значну частину всього кримінального судочинства. Однак у цій частині провадження не здійснюється судова діяльність пов'язана з розглядом питання про винність і покарання. Тут немає звернень до суду з кримінально-правових питань. Лише у випадках, прямо передбачених законом, органи досудового розслідування, прокурор звертаються до суду (слідчого судді) для одержання дозволу на провадження процесуальних дій, якими обмежуються права та свободи учасників кримінального провадження. Відповідно до п. 18 ст. 3 КПК слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Існування та включення досудового провадження до загальної системи кримінального судочинства обумовлюється необхідністю здійснення попередньої діяльності, що дозволить до розгляду матеріалів судом встановити фактичні та правові підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Основними суб'єктами досудового провадження є державні органи та посадові особи, що одержують і виявляють інформацію про кримінальні правопорушення, встановлюють ознаки кримінального правопорушення, виявляють осіб, які їх вчинили, та формують зміст підозри особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення (правопорушень). Перераховані дії утворюють основний зміст досудового провадження, мета та результат якого зводиться до формування т підтримання прокурором обвинувачення в суді. Разом з тим, законність і обґрунтованість підозри у вчиненні кримінального правопорушення, як і обвинувачення в цьому, передбачають неможливість притягнення до кримінальної відповідальності невинуватого, тобто забезпечують захист осіб від незаконного та необґрунтованого обвинувачення і засудження.

Під час досудового провадження приймаються й інші рішення, обумовлені нормами як кримінального, так і кримінально-процесуального закону (про закриття кримінального провадження, про застосування запобіжного заходу, тощо).

При цьому, незважаючи на те, що у досудовому провадженні суд як орган правосуддя, участі не приймає, водночас він (зокрема, слідчий суддя) наділений певною компетенцією: приймає рішення про застосування запобіжних заходів (ч. 4 ст. 176 КПК), про проникнення до житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 233 КПК), про проведення деяких негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 246 КПК) та ін.

Тісний зв'язок судової влади та досудового провадження також свідчить про єдину систему дій, що утворюють сутність кримінального судочинства.

Загалом, якщо проаналізувати систему дій і рішень, умови та порядок їх здійснення, встановлені кримінальним процесуальним законом України, можна дійти висновку, що сутність кримінального процесу утворює діяльність, яка має свою специфіку, що полягає в такому:

1) вона забезпечує невідворотність кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального закону;

2) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

3) охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це положення повною мірою стосується тих осіб і організацій, які постраждали від кримінального правопорушення; тих осіб, які підозрюються та обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення; інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні як свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті тощо.

Таким чином, *кримінальний процес (кримінальне судочинство)* – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального

закону, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та вирішення інших завдань, які поставлені перед нею, що здійснюється на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом.

3. Кримінальний процес як галузь права (кримінальне процесуальне право). Кримінально-процесуальна діяльність, будучи врегульованою правом, має своєю правовою основою кримінально-процесуальне право як сукупність правових норм, що регулюють вказану діяльність. Це відносно самостійна сукупність норм вітчизняного права, що регулюють відносини між учасниками кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право – це галузь права, що являє собою сукупність закріплених Конституцією України, чинними міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, та законами правових норм, що регулюють порядок діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду при здійсненні кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право є самостійною галуззю права, бо має свій предмет правового регулювання (суспільні відносини, що виникають і розвиваються при здійсненні досудового розслідування і судового провадження у зв’язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність) та свій, специфічний метод правового регулювання (спосіб юридичного впливу на відповідні суспільні відносини).

Для кримінального процесуального права як галузі публічного права є характерним спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в основі якого лежить формула: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (на відміну, скажімо, від загальнодозвільного типу правового регулювання, в основу якого покладено формулу: «дозволено все, що не заборонено законом»).

Кримінальне процесуальне право визначає завдання та систему кримінального процесу, порядок відносин суду, органів прокуратури,

досудового розслідування, оперативних підрозділів між собою та з громадянами, що беруть участь у кримінальному процесі, а також порядок і форму провадження процесуальних дій, підстави, умови та порядок прийняття процесуальних рішень.

Значення кримінального процесуального права, його позитивна роль у житті суспільства визначаються передусім тим, що воно встановлює ефективний порядок кримінального провадження, забезпечуючи умови для успішної боротьби зі злочинністю, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями, створюючи передумови для виконання завдань кримінального судочинства. Кримінальне процесуальне право встановлює правила, дотримання яких є необхідним для достовірного з'ясування обставин вчинення кожного кримінального правопорушення, справедливого здійснення правосуддя.

Ця галузь права передбачає процесуальні гарантії прав осіб, у тому числі конституційного права громадян на судовий захист, на особисту свободу, недоторканність особи, житла та іншого володіння, охорону особистого життя, таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, а також права оскарження дій посадових осіб. Важливе місце в системі цих гарантій посідає забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Ряд найважливіших положень кримінального процесуального права, розміщені у Конституції України, тобто є конституційними нормами, що означає визнання його високої соціальної цінності.

3. Кримінальний процес як галузь науки. Наука кримінального процесу, як одна з галузей юридичної науки, становить систему понять, уявлень, поглядів та ідей, що розкривають сутність кримінального процесу, закономірності його виникнення та розвитку.

Наука кримінального процесу теоретично узагальнює досвід кримінально-процесуальної діяльності, аналізує актуальні питання застосування кримінального процесуального законодавства, розробляє

науково-практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінально-процесуальної діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу.

Наука кримінального процесу вивчає суть і засади (принципи) кримінального провадження, розвиток і основні риси кримінально-процесуального права, правове становище суб'єктів кримінального процесу, проблеми доказів і доказування. Детально досліджується порядок кримінально-процесуальної діяльності від її початку до завершення, правила діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду у кримінальному провадженні.

Наука кримінального процесу в Україні має багату та цікаву історію. В її створенні і розвитку беруть участь вчені, що представляють різноманітні наукові напрями, але мають загальні цілі, об'єднані турботою про зміцнення законності, ефективне виконання завдань кримінального судочинства.

Об'єктивні закономірності виникнення, розвитку та функціонування одних і тих же фактичних і юридичних об'єктів у сфері кримінального судочинства можуть бути предметом вивчення не лише кримінально-процесуальної науки, але й інших, пов'язаних з нею галузевих юридичних наук.

Наука кримінального процесу має тісний зв'язок з наукою кримінального права, криміналістикою, науками цивільного права, цивільного процесу, адміністративного права і процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності, їй притаманні риси загальної теорії держави і права, а також формальної логіки та діалектико-матеріалістичної гносеології. Ця обставина свідчить про системність кримінально-процесуальної науки, зв'язок її положень з положеннями інших наук, об'єднаних єдиною діалектико-матеріалістичною методологією.

Предмет кримінально-процесуальної науки визначає специфіку застосування в ній загальнонаукових, окремих наукових і спеціальних методів пізнання, зумовлених загальним діалектико-матеріалістичним

методом, що зобов'язує розглядати всі явища і процеси в їх розвитку та протиріччях.

Отже, предметом дослідження кримінально-процесуальної науки є кримінально-процесуальне право, практика його застосування, а метою – вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального процесу.

4. Кримінальний процес як навчальна дисципліна. Кримінальний процес як навчальна дисципліна – частина теорії кримінального процесу, яку вивчають у вищих навчальних закладах юридичного профілю. Предметом вивчення дисципліни є кримінально-процесуальне законодавство та практика його застосування, а також наука кримінального процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна належить до фундаментальних, нормативних, обов'язкових, професійно орієнтованих юридичних дисциплін і посідає провідне місце в професійній підготовці юристів і правоохоронців. Навчальна дисципліна «Кримінальний процес» ґрунтується на положеннях кримінально-процесуального права, практики його застосування і науки кримінального процесу. Вона вивчає діюче кримінально-процесуальне законодавство, процесуальну діяльність і процесуальні правовідносини, теорію й історію кримінального процесу.

Кримінальний процес належить до навчальних дисциплін, які посідають провідне місце у професійній підготовці юристів різної спеціалізації. В реальному житті практично кожному випускникові юридичного закладу освіти так чи інакше доведеться зіткнутися з кримінальним провадженням. Тому глибоке вивчення кримінально-процесуального права та теорії кримінального процесу – одна з умов успішної праці на посадах слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів, співробітників оперативних підрозділів та в інших сферах юридичної та правоохоронної діяльності.

Навчальна дисципліна «Кримінальний процес» поділяється на загальну та особливу частини.

У загальній частині розглядаються основні, вихідні положення: поняття, сутність та форми кримінального процесу; кримінальний процесуальний закон та правила його дії; джерела кримінально-процесуального права України; засади (принципи) кримінального провадження; правовий статус суб'єктів кримінального процесу; докази та доказування в кримінальному процесі; заходи забезпечення кримінального провадження та ін.

На основі цих фундаментальних положень в *особливій частині* вивчається рух кримінального провадження на всіх стадіях кримінального процесу, а також особливі порядки кримінального провадження.

Заняття з кримінального процесу проводиться на основі раціонального поєднання активних форм і методів навчання з практичною спрямованістю занять. Завершується вивчення цієї навчальної дисципліни складанням екзамену.

Кримінальний процес як вид державної діяльності, галузь права, як наука і навчальна дисципліна тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими галузями права, науками та навчальними дисциплінами, а саме:

1. Конституційним правом. В Конституції України закріплено більшість засад (принципів) кримінального процесу, основні права й свободи громадян, судова система. У кримінально-процесуальному праві ці засади (принципи) відтворюються, конкретизуються, закріплюється система процесуальних гарантій їх здійснення, охорони прав і свобод громадян.

2. Кримінальним правом. Норми кримінального права застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами й судами до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, тільки у межах кримінального процесу. У свою чергу, основні питання предмета доказування в кримінальному провадженні визначаються складом того чи іншого кримінального правопорушення, сформульованого в кримінальному праві.

3. Законодавством про судоустрій, прокурорський нагляд і адвокатуру, в якому встановлюються основні принципи організації й діяльності суду, прокуратури, органів досудового розслідування, адвокатури. Кримінальний

процес визначає порядок діяльності цих органів у межах кримінального провадження, а також участі адвокатів у цій діяльності.

4. Кримінально-виконавчим правом. Цей зв'язок зумовлений передусім тим, що вид і міра покарання, вид установи виконання покарання визначаються вироком суду, і з моменту звернення вироку до виконання починають діяти норми законодавства про виконання покарань. Ряд питань, що виникають на стадії виконання вироку чи іншого судового рішення, вирішуються за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом.

5. Криміналістикою і судовою психологією. Всі організаційні, тактичні, методичні й психологічні прийоми розслідування злочинів, які розробляються вказаними науками, застосовуються тільки в межах кримінального процесу і не можуть суперечити нормам кримінально-процесуального права, тим правилам і прийомам розслідування кримінальних правопорушень, провадження слідчих дій, що закріплені в ньому. Досягнення судової психології широко використовуються, зокрема, у формі проведення судово-психологічної експертизи.

6. Кримінологією. Вивчаючи особу правопорушника (злочинця), причини та умови вчинення кримінальних правопорушень, розробляючи рекомендації щодо їх усунення, кримінологія ґрунтується і на нормах кримінально-процесуального права, аналізі діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду у конкретному кримінальному провадженні, на вивченні матеріалів цих проваджень. Розробляючи пропозиції щодо ефективного вивчення особи підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, з'ясування причин і умов вчинення кримінальних правопорушень і вжиття заходів до їх усунення при здійсненні кримінального провадження, ця наука сприяє вдосконаленню процесуальної діяльності вказаних органів і кримінально-процесуального законодавства. Водночас ці пропозиції мають цілком відповідати нормам кримінально-процесуального права. Жодна з розроблених кримінологами рекомендацій не

може бути здійснена на практиці, якщо вона суперечить кримінальному процесуальному закону.

7. Судовою медициною і судовою психіатрією, досягнення яких використовуються, зокрема, при провадженні освідування, огляді трупа, призначенні судово-медичної і судово-психіатричної експертиз.

8. Законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Завданням ОРД є пошук і фіксація в інтересах кримінального судочинства фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп. Матеріали ОРД використовуються як приводи і підстави для початку досудового розслідування, або проведення слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальній справі.

Форми кримінального процесу.

Наразі відомо багато різних порядків кримінального провадження, що існували в минулому, та існують сьогодні. Серед тисяч особливостей і деталей такого провадження можна виявити певні істотні риси, що характеризують ту чи іншу форму кримінального процесу.

Під *формою кримінального процесу* традиційно розуміють його структуру (загалом та окремих його стадій), організацію, котрими визначаються джерело виникнення, розвиток цього процесу, правове положення його суб'єктів.

На форму кримінального процесу впливають такі чинники, як державно-політичний режим, у тому числі державна політика у галузі кримінального судочинства, а також рівень правової культури суспільства.

Протягом усього періоду існування кримінального процесу у різних державах і у різний час він набував певних рис, властивостей, які покладені в основу виділення таких історичних форм кримінального процесу: 1) розшуковий; 2) змагальний; 3) змішаний.

Така типологія кримінального процесу в своїй основі має наявність чи відсутність спору рівноправних сторін перед незалежним судом. Якщо такий

спір наявний, то процес належить до змагального типу, якщо ні – то до розшукового. Якщо спір сторін присутній лише на деяких етапах процесу чи в окремих його інститутах, то тип судочинства є змішаним.

Розшуковий (інквізиційний, слідчо-розшуковий) кримінальний процес має такі основні ознаки:

- застосування переважно імперативного методу правового регулювання кримінально-процесуальних відносин;
- функції обвинувачення, захисту і вирішення спору по суті зосереджено в одному державному органі;
- суд має право змінювати обвинувачення в досить значних межах;
- відсутність у процесі самостійних сторін, а відповідно і їх змагальності;
- наявність у обвинуваченого певних прав, реалізація яких цілком залежить від державних органів, які ведуть процес;
- визнання обвинуваченим своєї вини має перевагу над іншими доказами;
- таємність провадження.

Змагальний кримінальний процес має такі основні ознаки:

- наявність кримінально-правового спору;
- наявність сторін із різними за змістом інтересами;
- залежність вироку суду від результату змагання сторін;
- зміст і обсяг обвинувачення визначає обвинувач, а суд розглядає справу тільки у визначеному обвинувачем обсязі.

У жодній із сучасних держав кримінальний процес у “чистій” історичній формі (розшуковій, змагальній) не існує. Елементи розшукової форми “змішуються” зі змагальними, що дає підставу виділяти кримінальний процес змішаної форми.

В юридичній літературі розрізняють *два види змішаного кримінального процесу*:

1) процес, у якому досудове розслідування побудовано на суто розшукових, а судові стадії – на змагальних засадах. Основні риси:

- у досудовому провадженні не допускається захисник;
- обвинувачений та інші учасники мають змогу ознайомитися з матеріалами кримінального провадження тільки після завершення досудового розслідування;
- судові оскарження дій і рішень державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, не допускається;

2) процес, у якому досудове провадження містить елементи змагальності. Основні риси:

- у досудовому провадженні допускається захисник;
- заінтересованим учасникам досудового розслідування ще до закінчення розслідування може бути надано для ознайомлення певні матеріали (наприклад, ті, якими обґрунтовується затримання чи повідомлення про підозру);
- усі учасники досудового розслідування мають право оскаржити до суду дії і рішення органів досудового розслідування, прокурора.

В Україні існує кримінальний процес змішаної форми із наявністю змагальних елементів у досудовому провадженні.

Для сучасного вітчизняного кримінального судочинства характерними є змагальна побудова судового провадження з наданням сторонам обвинувачення та захисту рівних прав і можливостей у судовому засіданні. При цьому досудове розслідування є суто формалізованим з наявністю деяких ознак розшукового кримінального процесу. Так, у органів досудового розслідування, прокурора поєднуються функції обвинувачення та судова за своєю природою функція прийняття рішення по суті провадження. Зокрема, органи досудового розслідування, прокурор без участі суду у передбачених законом випадках можуть застосувати деякі заходи примусу, повідомляють особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; збирають фактичні дані, що одразу набувають силу доказів; можуть закрити

кримінальне провадження за наявності передбачених законом підстав. Усі ці повноваження у процесуальних системах, що будуються виключно на основі змагальності, традиційно належать судовим органам.

Таким чином, загалом кримінальний процес України є змішаним процесом слідчо-змагального типу.

2. Проблема виконання завдань кримінального процесуального законодавства України, Франції, Англії

Для того, щоб досягнути певного результату під час здійснення будь-якої, у тому числі кримінально-процесуальної діяльності, необхідно вирішити ряд питань (завдань). Саме завдання, поставлені перед кримінальним судочинством, обумовлюють досягнення його цілей.

Загалом завдання – це виражена у законі форма правової діяльності, що реалізується уповноваженими на те суб'єктами шляхом виконання наданих їм засобів для досягнення окремого та загального правового результату.

Завдання кримінального провадження сформульовано в ст. 2 КПК. Ними є: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Перелічені завдання кримінального провадження є загальними для всіх його стадій. Водночас кожна стадія має і свої спеціальні безпосередні

завдання. Виконання всіх цих завдань покладено на державні органи та посадових осіб, які ведуть процес.

Розглянемо завдання кримінального процесу більш детально.

1. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Потреба особи, суспільства та держави у захисті від суспільно небезпечних посягань (у тому числі, кримінальних правопорушень) обумовлюють необхідність створення регулятора суспільних відносин, який буде здатний виконувати цю функцію. Таким є кримінальне право. Однак саме по собі, без механізму реалізації кримінально-правових норм, воно не буде спроможним захистити ні окрему особу, ні суспільство, ні державу загалом. Роль такого механізму, як відомо, виконує кримінальний процес.

Кримінальне та кримінально-процесуальне право як елементи соціальної системи мають різне функціональне призначення, однак обидві ці галузі регламентують відносини з приводу вчинення кримінального правопорушення. Кримінальне право визначає коло кримінальних правопорушень, функціональне призначення кримінального процесу – регламентація порядку кримінального провадження.

Реалізація кримінальних правовідносин завжди пов'язується з кримінально-процесуальним правом. При цьому кримінальні правовідносини можуть залишитись нереалізованими у разі, якщо не буде встановлена подія кримінального правопорушення та особа, яка його вчинила. Реалізація кримінальних правовідносин означає, що всі обставини кримінального правопорушення встановлені, особа, яка його вчинила, притягнута до кримінальної відповідальності та покарана, відновлені порушені права потерпілого, відшкодована завдана кримінальним правопорушенням шкода. У такому випадку досягнута мета кримінального права, виконане завдання кримінального процесу: особа, суспільство, держава захищені.

Виконання загального завдання кримінального процесу щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень реалізується

у функціональних завданнях суб'єктів правозастосування – органів і посадових осіб, що реалізують норми кримінально-процесуального права. Функціональні ролі цих органів і посадових осіб різні, як різними є і безпосередні завдання, що покладаються на них. Так, органи досудового розслідування покликані встановити обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, доказати винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, підтримує державне обвинувачення в суді. Роль суду як соціального інституту полягає у здійсненні правосуддя.

Таким чином, виконання завдання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень визначається функціональним призначенням державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, і зобов'язані повно, всебічно та об'єктивно досліджувати всі обставини кримінального провадження, встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, доказати передбаченими законом засобами її винуватість, призначити справедливе покарання, забезпечити відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, не допустити притягнення до відповідальності невинуватого, а у разі слідчо-судової помилки реабілітувати особу та відшкодувати їй шкоду, завдану незаконними діями.

2. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Проголошення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), визначення правами і свободами людини та їх гарантіями змісту і спрямованості діяльності держави (ч. 2 ст. 3) підвищують відповідальність компетентних органів за виконання постановлених перед ними завдань.

У кримінальному судочинстві основні права та свободи людини визначають характер і зміст кримінального процесуального закону, а

відповідно і всієї кримінально-процесуальної діяльності. Саме у сфері кримінального судочинства, де має місце застосування різних заходів державного примусу і де особливо обмежуються права та свободи осіб, залучених у сферу кримінального процесу, питання охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення.

Кримінальне судочинство може і повинно бути ефективним інструментом державної охорони прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб – установ, підприємств, організацій тощо. Жодне порушення законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб не може бути виправдане посиланням на необхідність боротьби зі злочинністю.

Під охороною прав та законних інтересів учасників кримінального провадження (фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь), слід розуміти встановлення процесуальних гарантій створення належних умов для повної і безперешкодної реалізації учасниками кримінального провадження їхніх суб'єктивних прав і законних інтересів, у тому числі і спеціальних прав, як учасників кримінального провадження. Особи, які порушують вказані права та інтереси, повинні бути притягнені до юридичної відповідальності.

Як зазначається у настанові Міжнародної амністії по справедливому судочинству, кожен кримінальний процес є перевіркою поваги держави до прав людини.

Відповідно до п. 25 ст. 3 КПК учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Отже, охороні підлягають права як тих фізичних і юридичних осіб, які постраждали від вчинення кримінального правопорушення, так і тих,

винуватість яких у вчиненні кримінального правопорушення, встановлюється, й тих, хто відіграє допоміжну роль у кримінальному провадженні.

Можна виділити такі напрями діяльності в межах забезпечення (гарантування) охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження:

1) створення умов, необхідних для реалізації прав та здійснення законних інтересів. Так, згідно ч. 1 ст. 11 КПК під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника;

2) обмеження прав виключно уповноваженими на те суб'єктами, за наявності до того підстав і умов, у передбаченому законом порядку. Так, ч. 1 ст. 132 КПК визначає, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом;

3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав та законних інтересів учасників провадження. Частина 3 ст. 11 КПК встановлює, що кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. При цьому, відповідно до ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Зазначеним напрямом відповідають різні види кримінально-процесуальних гарантій, про які йтиметься нижче.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення – завдання складне і багатогранне. Його виконання пов’язане з ретельною та кропіткою роботою, спрямованою на виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, на викриття та розшук особи (осіб), що його вчинила, тощо. В результаті проведених під час досудового розслідування дій встановлюються та досліджуються більшість доказів, формується підозра та обвинувачення, що надалі стає предметом судового розгляду та визначає його обсяг і межі.

Забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, можливе лише за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Названі вимоги характеризують способи дослідження обставин кримінального правопорушення та зібраних доказів. Швидкість, повнота та неупередженість (об’єктивність) мають свій конкретний зміст, однак при цьому вони взаємопов’язані.

Вимога *швидкості* у кримінальному провадженні означає, що строки проведення досудового розслідування та судового розгляду повинні максимально наближатися до моменту вчинення кримінального правопорушення (початку кримінального провадження). Ідея швидкості кримінального провадження виражена правилом «швидкого суду». Правом на «швидкий суд» повинні володіти усі зацікавлені у цьому особи, насамперед, потерпілий та обвинувачений. Вимога швидкості є необхідною складовою справедливої процедури, на яку вказують основоположні міжнародні документи. Так, у Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод зазначено, що «кожен має право при визначенні його громадянських прав і обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що йому пред'явлене, на справедливий, публічний розгляд справи у розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону» (п. 1 ст. 6). У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права право обвинуваченого на розгляд його справи судом без невинуватної затримки перераховано в ряду мінімальних гарантій справедливого правосуддя.

Вимога швидкості впливає на побудову кримінального процесу, визначення повноважень його суб'єктів.

Так, для забезпечення швидкості кримінального провадження запроваджуються спрощені порядки кримінального провадження (досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків).

Серед засад (принципів) кримінального провадження визначено засаду розумних строків (ст. 28 КПК), відповідно до якої під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені

цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Повноваження державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, також обумовлені процесуальними строками, встановленими законом. Наприклад, в силу вимог ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Стаття 219 КПК встановлює, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку і протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. Згідно ст. 220 КПК клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання.

Відповідно до ч. 2 ст. 113 КПК будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватеної затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу. Таким чином, порушення встановленого законом процесуального строку в діях посадових осіб, які ведуть процес, є порушенням закону і означає незаконність проведеної процесуальної дії.

Слід вказати на те, що швидкість як нормативна вимога до здійснення кримінального провадження може бути виражена шляхом використання у тексті закону таких слів, як: строк, період, момент, одночасно, невідкладно, не пізніше, протягом та ін.

Повнота проведеного досудового розслідування та судового розгляду означає, що встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК): подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Це означає, що зібрані докази, які дозволяють стверджувати про існування цих обставин.

Повнота, зокрема, досудового розслідування також означає перевірку даних про вчинення обвинуваченим або іншими особами інших кримінальних правопорушень та прийняття за цими фактами відповідних законних і обґрунтованих рішень.

Повнота досудового розслідування та судового розгляду забезпечується також їх всебічністю – ретельною перевіркою усіх можливих версій, пояснень, оцінкою доказів, що надходять як від сторони обвинувачення, так і від сторони захисту. Тому однобічність, неповнота – це недостатнє з'ясування чи нез'ясування будь-якої істотної обставини кримінального провадження, залишення без уваги тієї чи іншої обставини, що викриває чи виправдовує обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Неупередженість досудового розслідування та судового розгляду означає об'єктивне, безстороннє дослідження обставин кримінального провадження, збирання як обвинувальних, так і виправдувальних доказів, встановлення усіх даних, які характеризують особу обвинуваченого.

Неупередженість дослідження також передбачає уважне ставлення як до показань потерпілого, так і показань підозрюваного, обвинуваченого, їх клопотань і скарг. Усі показання цих осіб повинні ретельно перевірятись, а клопотання, якщо вони обґрунтовані, задовольнятись.

Відповідно, упереджене (необ'єктивне) провадження – це провадження здійснене зацікавлено, як правило, з «обвинувальним ухилом».

Особливе значення вимога неупередженості має стосовно судового розгляду. Неупередженість передбачає, що суддя при розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження є суб'єктивно вільним від особистих переконань відносно учасників судового провадження, його дії повинні виключати будь-які обґрунтовані сумніви у цьому, тобто суддя повинен бути об'єктивно безстороннім. Суддя не повинен мати будь-якого інтересу у провадженні за винятком одного – правильного застосування закону.

Під час судового розгляду суддя повинен однаково ретельно аналізувати доводи обвинувачення та захисту, керуючись при цьому тільки інтересами правосуддя.

Неупередженість – категорія, з однієї сторони, суб'єктивна, що залежить від суб'єктивних факторів, а з іншої – об'єктивна, що формується під впливом об'єктивних умов, що забезпечують її прояв.

До об'єктивних умов забезпечення неупередженості суддів слід віднести побудову судової системи, особливий порядок фінансування судів, порядок призначення і звільнення суддів, їх матеріальне та соціальне забезпечення, незалежність, недоторканність і незмінюваність суддів.

Оскільки неупередженість і об'єктивність суддів є важливими передумовами дотримання вимог закону при здійсненні правосуддя, постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, закон зобов'язав суддю при виконанні своїх повноважень, а також у позаслужбових відносинах уникати всього того, що може применшити авторитет судової влади, викликати сумнів в його об'єктивності, неупередженості та

справедливості. Суддя не вправі, перебуваючи на посаді судді обіймати посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках (ч. 1-3 ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Неупередженість – категорія, у тому числі, суб'єктивна, що залежить не тільки від об'єктивних умов, а й від вольових настанов суб'єкта. Неупередженість передбачає, що суддя прямо чи непрямо не зацікавлений у

Для забезпечення неупередженості та об'єктивності суддів у кримінальному процесуальному законі встановлений перелік обставин, які перешкоджають участі судді у розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження (статті 75, 76 КПК).

Поняття «повнота» та «неупередженість» взаємопов'язані. Не може кримінальне провадження вважатись неупередженим, якщо усі можливі версії ретельно не перевірені, не з'ясована наявність обставин, які як викривають, так і виправдовують особу у вчиненні кримінального правопорушення (критерії повноти). Не буде і повноти, якщо провадження здійснюється упереджено, зі збиранням і дослідженням виключно обвинувальних доказів, без перевірки доводів невинуватості особи.

3. Теоретична концепція стадій кримінального процесу

Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду здійснюється у певній послідовності та може поділятися на частини, що називають стадіями кримінального процесу.

Усі стадії кримінального процесу тісно пов'язані між собою, проте відрізняється одна від іншої безпосередніми завданнями, особливим колом учасників, специфікою процесуальних відносин, а також підсумковими рішеннями.

Стадії кримінального процесу – це відносно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінально-процесуальною формою та підсумковими рішеннями.

Виділення певних частин кримінального провадження в стадії та відокремлення їх одна від одної ґрунтується на таких характерних *ознаках*:

1. Наявність завдань, властивих певній частині процесу;
2. Визначене коло суб'єктів, які здійснюють на певному етапі процесуальну діяльність;
3. Своєрідність процесуальної форми, в якій здійснюється ця діяльність;
4. Наявність підсумкового процесуального акта, в якому фіксується рішення про перехід кримінального провадження в наступну стадію процесу або про завершення провадження загалом.

Відповідно до чинного законодавства кримінальне провадження складається з певної кількості стадій, сукупність яких утворює *систему стадій кримінального процесу*, а саме:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);
- 7) провадження у Верховному Суді України;
- 8) провадження за нововиявленими обставинами.

Досудове розслідування – це початкова стадія кримінального процесу, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК).

У цій стадії компетентні державні органи (слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа):

- здійснюють процесуальну діяльність з прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймають рішення про початок досудового розслідування;

- здійснюють досудове розслідування злочинів у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання.

У цій стадії кримінального процесу провадиться комплекс процесуальних дій, спрямованих на швидке, повне, неупереджене встановлення обставин вчиненого кримінального провадження, осіб, які його вчинили, тощо.

Основними суб'єктами цієї стадії є слідчий, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя, потерпілий, цивільний позивач, підозрюваний, обвинувачений, цивільний відповідач, захисник, представник, заявник, свідок, експерт та ін.

Підготовче провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суддя одноособово за участю прокурора та інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника) здійснює процесуальну діяльність спрямовану на перевірку повноти і правильності проведеного досудового розслідування і вирішує питання про можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у

судовому засіданні. За результатами підготовчого судового засідання суддя приймає одне з таких рішень:

1) затверджує угоду або відмовляє в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування;

2) закриває провадження у випадку встановлення підстав, передбачених законом;

3) повертає обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК;

4) направляє обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) призначає судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Судовий розгляд – центральна стадія кримінального процесу, в якій суд колегіально або суддя одноособово за участю сторін судового провадження розглядає і вирішує матеріали кримінального провадження по суті, тобто вирішує питання про наявність чи відсутність діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, про наявність складу кримінального правопорушення у цьому діянні, про наявність чи відсутність вини обвинуваченого у вчиненні цього кримінального правопорушення, про необхідність призначення обвинуваченому покарання за вчинене ним кримінальне правопорушення та інші питання, передбачені законом.

Вирішуючи ці питання, суддя (суд) здійснює правосуддя. Таким чином, судовий розгляд є специфічною процесуальною формою здійснення правосуддя.

За результатами судового розгляду може бути прийнято одне з таких рішень: 1) вирок (обвинувальний або виправдувальний); 2) про закриття кримінального провадження; 3) про застосування чи незастосування примусових заходів медичного характеру; 4) про застосування чи незастосування примусових заходів виховного характеру.

Апеляційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, у зв'язку з поданою на них апеляційною скаргою. За результатами такого перегляду суд апеляційної інстанції приймає одне з таких рішень:

- 1) залишає вирок або ухвалу без змін;
- 2) змінює вирок або ухвалу;
- 3) скасовує вирок повністю чи частково та ухвалює новий вирок;
- 4) скасовує ухвалу повністю чи частково та ухвалює нову ухвалу;
- 5) скасовує вирок або ухвалу і закриває кримінальне провадження;
- 6) скасовує вирок або ухвалу і призначає новий розгляд у суді першої інстанції.

Певну специфіку підсумкових рішень має ця стадія за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди та за скаргою на ухвали слідчого судді (ст. 407 КПК).

Виконання судових рішень – це стадія кримінального процесу, в якій суд, що постановив рішення, вирішує усі питання, що виникають у зв'язку зі зверненням цього рішення до виконання, його фактичним виконанням, а у деяких випадках і після його виконання.

Касаційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд касаційної інстанції переглядає судові рішення суду першої та апеляційної інстанції у зв'язку з поданою на них касаційною скаргою.

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

- 1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення;
- 2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції;
- 3) скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження;
- 4) змінити судові рішення.

Провадження у Верховному Суді України – це стадія кримінального процесу, в якій Верховний Суд України переглядає судові рішення у кримінальних справах з підстав:

- 1) неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень;
- 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (статті 444, 445 КПК).

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких ухвал:

- 1) про повне або часткове задоволення заяви;
- 2) про відмову в задоволенні заяви.

Якщо Верховний Суд України установить, що судові рішення у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, є незаконним, він скасовує його повністю чи частково, змінює його і приймає нове судові рішення або направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Якщо судові рішення у справі переглядається з підстави, визначеної п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, Верховний Суд України скасовує оскаржуване рішення

повністю або частково і має право прийняти нове судове рішення або направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення (ст. 455 КПК).

Провадження за нововиявленими обставинами – це стадія кримінального процесу, в якій судове рішення, що набрало законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами, тобто такими обставинами, які не були відомі суду на час судового розгляду при винесенні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути (ст. 459 КПК). Такими обставинами, зокрема, визнаються штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження та ін.

За наслідками такого провадження суд має право скасувати вирок чи ухвалу і прийняти новий вирок чи ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

Кримінальний процес не завжди проходить усі ці стадії. Він може завершитися, наприклад, в стадії досудового розслідування (підготовчого провадження) шляхом прийняття рішення про закриття кримінального провадження; у разі неподання апеляційних і касаційних скарг будуть відсутні стадії апеляційного та касаційного провадження; у разі відсутності підстав для провадження у Верховному Суді України та провадження за нововиявленими обставинами – будуть відсутні і ці стадії.

4. Концепція дії кримінального процесуального кодексу у просторі, часу, за колом осіб.

Кримінальний процесуальний закон, як і будь-який закон, має свої правила дії в просторі, часі та за колом осіб. Вони викладені в ст.ст. 4, 5, 6 КПК України.

Кримінальний процесуальний кодекс у ст. 4 закріплює територіальну засаду визначення дії кримінального процесуального закону *у просторі*, відповідно до якого кримінальне провадження на території України здійснюються за нормами КПК незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», територією України є суша, води, надра, повітряний простір, що обмежені лінією та вертикальною поверхнею, яка проходить по цій лінії, і є державним кордоном України.

Державною територією є земна поверхня, територіальні й внутрішні води та повітряний простір над ними, які перебувають під суверенітетом певної держави і на яких здійснюється державна влада. У структурі державної території України виділяються: 1) суша, море, ріки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордонів України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі й над територіальними водами (територіальним морем); 2) військові кораблі, приписані до портів на території України, які перебувають під прапором України у відкритому морі, у територіальних водах іншої держави або портах іншої держави; 3) невійськові кораблі, які перебувають під прапором України у відкритому морі; 4) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі або на аеродромі іншої держави; 5) невійськові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають поза її кордонами у відкритому повітряному просторі. Військові кораблі та військові повітряні судна на території іноземної держави

користуються правом екстериторіальності, під яким розуміється повне виключення з-під юрисдикції держави об'єкта або особи (вважається, що вони не покинули територію своєї держави, національність якої мають).

На підставі Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.61 р. (ст.ст. 22-23) приміщення дипломатичних і консульських установ користуються недоторканністю (консульські установи – за винятком випадків пожежі або іншого стихійного лиха), тобто на території даних установ не можуть бути примусово застосовані норми процесуального права приймаючої держави.

На іноземні судна і пасажирів, що перебувають на їхньому борті, і членів екіпажів під час перебування даних судів у територіальних водах і портах України поширюється кримінальний процесуальний закон України, за винятком випадків, передбачених міжнародними договорами України з державами прапора судна.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (ч. 2 ст. 4 КПК України).

При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення кримінального процесуального кодексу України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності

такого міжнародного договору України – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

Однак слід зазначити, що на прохання компетентного органу іноземної держави, від якої надійшло доручення, може застосовуватися процесуальне законодавство відповідної іноземної держави, якщо воно не суперечить законодавству України (ч. 1 ст. 8 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ратифікованої Верховною Радою України 10 листопада 1994 року). При цьому, залежно від стадії кримінального судочинства, питання про можливість застосування процесуального законодавства іншої держави вирішують Генеральний прокурор України або Верховний Суд України.

Не вважається територією України територія, на якій розташовані дипломатичні представництва інших держав в Україні, військові судна, що приписані до портів на території інших держав і плавають під їх прапорами, що перебувають у територіальних водах чи портах України, а також військові повітряні судна інших держав, приписані до аеропортів на їх території під їх розпізнавальним знаком, що перебувають у повітряному просторі чи на аеродромі України. На цих територіях правила провадження у кримінальних справах, встановлені КПК України, не діють, але можуть застосовуватись за згодою уповноважених представників відповідних держав.

Дія у часі. Конституційний Суд України в рішенні в справі про конституційне звернення Національного банку України про офіційне тлумачення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.99 р. вказав, що дію нормативно-правового акта в часі слід розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом законної сили і припиняється із втратою ним законної сили, тобто застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого ці події настали або мали місце.

В ч. 1. ст. 5 КПК України вказується, що процесуальна дія виконується, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями даного Кодексу,

чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення.

Чинність кримінального процесуального закону в часі полягає в тому, що органи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя і суддя (суд) застосовують процесуальні норми, що діють на момент кримінального провадження. Це означає, що коли під час досудового розслідування чи судового провадження кримінальний процесуальний закон змінюється, доповнюється чи замінюється новим, то після набрання останнім чинності застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено кримінальне правопорушення. Однак, якщо новий закон скасовує або обмежує те чи інше процесуальне право суб'єкта кримінального провадження в справах, які вже перебувають у провадженні органів досудового розслідування, прокурора чи суду, це право зберігається за ним до закінчення кримінального провадження. Отже, кримінальний процесуальний закон певною мірою має зворотну силу.

Однак нова кримінальна процесуальна норма не може обмежувати обсяг прав і свобод особи, яка до набрання цією нормою законної сили була залучена до кримінального процесу і користувалася даними правами і свободами, оскільки згідно з ч. 3 ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін у чинні закони не допускається звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод.

За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, якщо інше не вказано в законі або нормативно-правовому акті. Конституція України в ч. 2 ст. 58 передбачає зворотну дію нормативно-правового акта в часі, тобто можливість його застосування до подій і дій, що мали місце до набрання чинності тільки у випадках, коли він пом'якшує або скасовує юридичну відповідальність особи.

Частина 5 статті 94 Конституції України визначає, що будь-який закон України набирає чинності через десять днів від дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня

його опублікування. Таким чином, вихідною точкою для визначення дати набрання чинності кримінальним процесуальним законом, під яким слід розуміти Кримінальний процесуальний кодекс і всі ті зміни і доповнення, що були або можуть бути внесені до нього у майбутньому, є день його офіційного оприлюднення і опублікування.

Норми кримінального процесуального закону діють до їхнього скасування чи заміни новими нормами, а якщо норму було прийнято на певний строк – до закінчення такого строку.

Кримінальна процесуальна норма втрачає чинність із моменту: а) її скасування або зміни нормативно-правовим актом рівного або вищого за юридичною силою, б) набрання чинності новою нормою, що регламентує ті ж правовідносини, в) закінчення строку (припинення дії умови), на який дана норма була прийнята, г) від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про неконституційність законів та інших нормативно-правових актів або їхніх окремих частин (ч. 2 ст. 152 Конституції).

Дія кримінального процесуального закону щодо осіб означає, що під час кримінального провадження на території України норми КПК застосовуються у справах про злочини:

- 1) громадян України;
- 2) осіб без громадянства;
- 3) іноземців, за винятком осіб, які користуються правом дипломатичним імунітетом.

Громадянином України є особа, яка отримала громадянство України (громадянство – правовий зв'язок між фізичною особою і певною державою, що знаходить свій прояв у їхніх взаємних правах і обов'язках) у порядку, передбаченому законами України і міжнародними договорами; іноземцем – особа, яка не має громадянства України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; особою без громадянства – особа, яку жодна з держав відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. Документами, що підтверджують громадянство України, є: а) паспорт

громадянина України (паспорти колишнього СРСР із позначкою про приналежність особи до громадянства України втратили чинність із 01.09.2002 р.); б) свідоцтво про приналежність до громадянства України (для осіб віком до 16 років); в) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; г) тимчасове посвідчення громадянина України; д) проїзний документ дитини; є) дипломатичний паспорт; ж) службовий паспорт; з) посвідчення особи моряка; і) посвідчення члена екіпажа; й) посвідчення особи на повернення в Україну (ст.ст. 1, 5 Закону України «Про громадянство України» № 2235 від 18.01.2001 р.). Слід враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 20 Закону України «Про громадянство України» «громадянин України, ...щодо якого оформляється втрата громадянства, до набрання чинності рішенням про припинення громадянства України користується всіма правами і несе всі обов'язки громадянина України».

На підставі ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути виданий іншій державі.

Визначення за особою статусу іноземного громадянина пов'язане зі встановленням двох ознак:

- а) відсутності в особи громадянства України;
- б) приналежності особи до громадянства іншої держави (держав).

Приналежність особи до громадянства іноземної держави встановлюється наявністю закордонного паспорта або документа, що його замінює. Іноземні громадяни (за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності) мають національні паспорти або посвідки на проживання встановленого зразка, які реєструються в органах внутрішніх справ або інших установах (у які прибув громадянин через кордон). Відповідно до листа МВС України № 729 від 20.10.99 р., іноземні громадяни тимчасово (без дипломатичного статусу) перебувають в Україні за своїми національними паспортами з відповідною українською візою на право в'їзду і перебування в Україні. Національні паспорти цих іноземних громадян, у т.ч. тих, які працюють в Україні, мають бути зареєстровані протягом трьох днів в

органах внутрішніх справ на термін дії української візи. Іноземці, які вчаться в навчальних установах України, реєструються на термін дії угоди на навчання в конкретному навчальному закладі. Термін дії української візи при цьому не враховується. Іноземні громадяни, які тимчасово перебувають в Україні і в'їжджають безвізово, відповідно до міжурядових угод, повинні зареєструвати свої національні паспорти протягом трьох днів в органах внутрішніх справ.

Особи без громадянства проживають в Україні на підставі українських документів – посвідки на проживання в Україні для осіб без громадянства з позначкою про реєстрацію. Особи без громадянства, які тимчасово в'їхали в Україну із країн їхнього постійного проживання, повинні зареєструвати в органах внутрішніх справ свої документи, видані державами їхнього постійного проживання на термін дії в'їзної української візи. Особи цієї категорії, які в'їхали в Україну на навчання, реєструють свої документи в органах внутрішніх справ на термін дії угоди на навчання.

На підставі ч. 1 ст. 10 КК особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, в разі вчинення ними злочину за межами України не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності або суду. Разом з тим, зазначене обмеження не встановлене щодо видачі для відбування покарання осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні.

Біженці проживають в Україні на підставі посвідчень біженця, виданих міграційними службами Державного комітету у справах національностей і міграції України. Ці особи повинні зареєструватися в органах внутрішніх справ на термін дії посвідчення біженця.

Коло осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, визначене Віденською конвенцією про дипломатичні зносини від 18.04.61 р. (ратифікованою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21.03.64 р.) і Положенням про дипломатичні представництва і консульські установи

іноземних держав в Україні, затвердженим Указом Президента України від 10.06.97 р.

Належність до осіб, що користуються дипломатичною недоторканністю, підтверджується документами, що видаються Міністерством закордонних справ України (дипломатичними (консульськими) картками і дипломатичними паспортами, службові картки).

Особи, які користуються правом дипломатичної недоторканності, не можуть бути затриманими або заарештованими.

Відповідно до ч. 4 ст. 65 КПК України, не можуть без їхньої згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом зазначених осіб зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання. Особи, які користуються правом дипломатичної недоторканності, мають право відмовитися від підпису будь-якого процесуального документа.

Заяви іноземних громадян, які користуються правом дипломатичної недоторканності, про вчинені щодо них або інших осіб злочини, не є згодою на їхній допит або виконання інших слідчих дій з їхньою участю. Виконання таких дій можливе лише в тому разі, якщо про згоду взяти участь зазначено в заяві.

Можливість участі таких осіб у процесуальних діях з'ясовується через Міністерство закордонних справ України, для чого необхідно в письмовій формі звернутися в консульське управління МЗС України.

Дипломатична недоторканність може бути:

- повна - обумовлює непідсудність в кримінальному провадженні судам України щодо будь-яких дій, незалежно від того, вчинені вони особою при виконанні її офіційних функцій чи в інших випадках, наприклад у побутових відносинах;

- обмежена - при ній непідсудність поширюється виключно на дії, вчинені певною службовою особою під час виконання своїх офіційних функцій.

Однак, слід зауважити, що в ч. 2 ст. 6 КПК України зазначається: «кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами цього Кодексу лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України».

До осіб, на яких розповсюджується повна або обмежена дипломатична недоторканність, належать:

- Генеральний Секретар ООН, його помічники та інші посадові особи ООН, а також члени їхніх сімей;

- представники іноземних держав, члени парламентських делегацій, а також па підставі взаємності співробітники делегацій іноземних держав, які приїждять в Україну чи проїжджають через її територію транзитом для участі в міжнародних переговорах, міжнародних конференціях та нарадах або з іншими офіційними дорученнями, члени сімей цих осіб, які їх супроводжують, якщо вони не є громадянами України;

- дипломатичні агенти – посол, посланник, повірений у справах;

- члени дипломатичного персоналу дипломатичного представництва, які мають дипломатичний ранг: радники, торгові представники, військові аташе, перші, другі та треті секретарі, заступники торгових представників, помічники аташе і члени сімей зазначених осіб, якщо вони не є громадянами України;

- дипломатичні кур'єри при виконанні своїх обов'язків;

- дипломатичні агенти, які акредитовані в іншій державі і транзитом проїжджають через територію України; члени їхніх сімей, які супроводжують зазначених осіб або слідуєть окремо, щоб приєднатися до них або повернутися у свою державу;

- дипломатичні агенти, які є громадянами України або постійно в ній проживають,- лише щодо офіційних дій, вчинених ними при виконанні своїх функцій;

- адміністративно-технічний персонал дипломатичних представництв і члени його сімей;

- консульські посадові особи консульської установи, яким доручено виконання консульських функцій.

При з'ясуванні обсягу дипломатичного імунітету консульських посадових осіб і консульських службовців, співробітників адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, а також членів сімей цих осіб необхідно звертатись і до конкретних угод між Україною та відповідними державами про заснування дипломатичного чи консульського представництва. Цими угодами зазначеним особам на підставі взаємності може надаватися більший обсяг імунітету, ніж це передбачається загальними міжнародно-правовими актами.

Також, слід зауважити, що іноземці й особи без громадянства, які перебувають на території України, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть ті самі обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не визначено в окремих законах. Відповідно до ст. 19 Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» законодавством України іноземцям гарантується недоторканність особи, житла, невтручання в особисте життя, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, повага їхньої гідності нарівні з громадянами України. У силу ст. 29 зазначеного Закону іноземці, які вчинили злочини, несуть відповідальність на загальних підставах.